BEVEZETÉS

Egykor élt írástudóink elkészült műveiket a jóakaratú olvasók figyelmébe ajánlandó „captatio benevolentiae” kíséretében bocsátották útjára. E hagyományt föleleventve nyújtjuk át mi is ezt a — munkapéldánynak tekintett — kiadványunkat szakember társainknak és a szakmán kívüli érdeklődőknek. Szükségét érezzük ugyanis annak, hogy mindazok, akik olvassák, adatainkat hasznosítani kívánják, körültekintő figyelemmel és nagylelkűen kövessék munkánkat. Mert sok a hiányossága anyaggyűjtésünknek. Takargatni ezt dőreség lenne. Bevezető sorainkkal nem mentegetni kívánjuk hibáinkat, avagy leplezni gyarlóságunkat, mint inkább minden olvasó és szakember munkáját könnyítendő megmagyarázni szándékunkat.

Több mint tíz esztendeje annak, hogy az erdélyiek középkori egyetemjárásáról készített tanulmány és a középkori akadémiták névtára a bukaresti Kriterion Könyvkiadó gondozásában megjelent. Már az idő tájt megfogalmazadódott e munka, a kutatások időbeni folytatásának gondolata. A középkori, 1520-ig terjedő időszak erdélyi egyetemjárására vonatkozó kutatások ugyanis már felvillantották azokat a lehetőségeket, amelyeket e kérdéskör további kibontása kínálhat a társadalom- és művelődéstörténeti stúdiumok számára. Vonzó feladatnak tűnt egy területileg jól behatárolható és viszonylag kis lélekszámú közösség — mint amilyen Erdély és az erdélyi társadalom volt a fejedelemség korában — értelmiségi elitjének a teljesség igényével elvégezhető vizsgálata. Az erdélyi múlt kutatása során oly gyakran hangoztatott forráshiány, illetve a nyugat-európai viszonyokhoz mérten mennyiségét tekintve szerényebb forrásbázis pedig számunkra külön ösztönzést is jelentett: úgy gondoltuk, hogy ez a szakemberhiánnyal küszködő erdélyi magyar történetkutatás által is kivitelezhető, azaz egy-két kutató aránylag rövid ideig tartó munkájával célba érhet. Sajnos bizakodásunk mégsem volt megalapozott. Hisz több mint tíz esztendő elteltével még mindig csak torzóként tesszük le a kutatók asztalára munkálkodásunk eredményét. És ez is csak úgy készülhetett el, hogy a legnehezebb időkben is bizton számíthattunk a szegedi József Attila Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti munkaközösségének és személy szerint Keserű Bálint professzor önzetlen támogatására és elbizonytalanodásunk idején is bőségesen juttatott bizalmára.

De mit is tartalmaz a kora újkori erdélyi egyetemjárásnak ez az adattára? A kiadvány élén olvasható cím látszólag egyértelmű és világos e tekintetben: az 1521 és 1700 közötti időszakban külföldön tanult erdélyi értelmiségiek névsorát. És mégis magyarázatra szorul több oknál fogva.

1. Először — az erdélyi históriában valamennyire is jártas olvasó számára — bizonyára érthetetlennek tűnik a kutatás *időbeli* behatárolása. Az 1521-es és az 1700-as esztendő ugyanis nem köthető az erdélyi múlt, az erdélyi társadalom életét döntően meghatározó valamilyen ismert eseményhez. Eljárásunk tehát magyarázatra szorul. Ami a korszakkezdő évet illeti, választásunkat a már korábban elkészült középkori peregrinációs kötetünk, amely az 1520-as esztendővel zárult le, indokolja. Ez idő tájt az erdélyi egyetemjárás — az általános európai fejlődés részeként — mélyreható változásokon ment keresztül. A diákok száma nagymértékben csökkent, a korábban virágzó egyetemek (bécsi, krakkói stb.) lehanyatlottak, miközben új egyetemi központok alakultak ki, a hazai iskolázás pedig maga is olyan minőségi átalakuláson ment keresztül, amelynek eredményeként a helyi oktatási intézmények részben átvehették az egyetemek artes fakultásainak feladatait. A magyarországi és az erdélyi peregrináció történetében nem Mohács (1526) és nem az önálló erdélyi fejedelemség államjogi elismerése (1541) jelentette a fordulópontot. A változás hosszú időn át érlelődött és zajlott le. Hátterében pedig azok a gazdasági, társadalmi és művelődési változások állottak, amelyek egyfelől előkészítették ugyan a reformáció befogadását, de egyszersmind kezdetét is jelentették a régió lemaradásának a közép- és nyugat-európai polgárosuló társadalmak mögött.

Ami a korszakzáró 1700-as esztendő kijelölését illeti, az egyetemjárás történeti fejlődéséből adódó érveken kívül sajátos forrásviszonyok is befolyásoltak bennünket. Olyan időszakban végeztük az anyaggyűjtést, amikor az egész erdélyi tudományosság a bezártság állapotában élt. Nem csak hogy az egyes külföldi egyetemek levéltári anyagának használatára nem gondolhattunk, de még az utolsó fél évszázad egyetemtörténeti forráskiadványainak áttekintésére sem volt lehetőségünk. (E hiányosságok pótlására pedig az elmúlt másfél esztendő megváltozott tanulmányi feltételei mellett is csak részben vállalkozhattunk.) Be kellett érnünk tehát azokkal, a nagyobbrészt a múlt évszázadban megjelent anyakönyv-kiadásokkal, közzétett diáknévsorokkal, amelyek az erdélyi könyvtárakban föllelhetők voltak. Márpedig azok többnyire a XVII. század utolsó, vagy a XVIII. század első negyedéig bezárólag tartalmaztak adatokat, és nemigen igazodtak a sajátos erdélyi fejlődés diktálta korszakoláshoz. Tekintettel arra, hogy az egyetemjárás történetére vonatkozó adatgyűjtésünket 1848-ig terjedően végeztük el, annyit sikerült megállapítanunk, hogy az erdélyi peregrináció történetében a nagy erdélyi metamorfózissal egyidőben következett be a korszakváltás valamikor a századfordulót követő évtizedekben. A Habsburg uralom — kezdeti tétova — berendezkedése 1691 után egy ideig alapvetően nem befolyásolta a korábbi egyetemjárási gyakorlatot, de azt követően közvetlen beavatkozásával is igyekezett új irányt szabni (a protestánsok visszaszorítása, a katolikus fiatalok előtt új lehetőségek megteremtése). Az 1700-as esztendő egyezményes korszakhatár, de lényegében jelzi a változások megközelítő időpontját. Olyan korszakhatár tehát, amelyet a peregrinációtörténeti kutatások időbeni folytatása lesz majd hivatott pontosítani.

2. Komoly gondot okozott a kutatások *térbeli* kijelölése Erdély politikai határai koronként változtak és ennek megfelelően változott az a terület is, melyet

a köztudat Erdély névvel illetett. Míg a középkori erdélyi vajdaság, a hét vármegyével, a székely- és szász székekkel egyetemben földrajzilag az Erdélyi medencében helyezkedett el, az 1570-es speyeri szerződés értelmében a fejedelemség kiterjesztette uralmát a „Partium”-ként ismert területre: Máramaros, Közép-Szolnok, Kraszna és Bihar vármegyére és birtokolta a lugos-karánsebesi bánságot, valamint Zaránd vármegye keleti részeit. Ez utóbbi együttes volt az a térbeli keret, amelyben az erdélyi fejedelemség élete zajlott; történetileg az lett volna a helves, ha e területre terjesztjük ki kutatásainkat. Esetünkben azonban a jelenkori politikai helyzethez kellett igazodnunk. 1979 előtt ugyanis, amikor az erdélyi középkori peregrináció történetének kutatását elkezdtük, az volt a kívánatos és *az* volt az elvárás, hogy a mai Romániához tartozó egész Kárpátokon inneni országrészre, és csak arra fordítsuk figyelmünket. Mikoron pedig sor került a kutatások időbeni kiterjesztésére, a már elkezdett pászmán haladtunk tovább [kivételt néhány olyan, a mai Romániához nem tartozó település esetében tettunk, amelyek életmegnyilvánulásai szorosan kapcsolódtak a Partium romániai vidékeihez).

Tudatában vagyunk annak, hogy egy ilyen mesterséges területi szempont érvényesítése valamelyest torzítja statisztikailag értékelhető adatsorainkat. Egészen pontos eredmény csak az esetben várható, ha majd egyszer sikerül elkészíteni az egész történeti Magyarország peregrinációs kataszterét, az akadémiták személyi nyilvántartását (amely — tegyük hozzá — mindamellett, hogy érdekfeszítő munkának igérkezik, véleményünk szerint viszonylag belátható időn belül el is végezhető feladat). Ez esetben a vitatható, azonosíthatatlan, de kétségtelenül az egykori Magyarország területén fekvő településekből származó akadémiták is helyet kaphatnának a nyilvántartásban, akik a regionális nyilvántartásokból ez ideig, óvatosságból többnyire kimaradtak.

S szerepelnek olyanok is névsorunkban, akik az egykori Magyarország Erdélytől távoli vidékein születtek, onnan származtak el, de tanulmányaik, egész tevékenységük a kutatott területhez kapcsolódott.

3. Végezetül az idő- és térbeli szempontok kialakítása után külön feladatot jelentett az egyetemjárásban, pontosabban a peregrinációban résztvevők *személyi körének* meghatározása. A kérdés az volt, hogy csupán csak az egyetemet végzett akadémitákat vegyük fel nyilvántartásunkba, vagy pedig mindazokat, akik valamilyen szellemi tanulmányt folytatni (tehát nem kézművességet tanulni) mentek külföldre. Tekintettel arra, hogy sok erdélyi fiatal bár beiratkozott valamelyik egyetemre, de tanulmányaira, vagy későbbi értelmiségi tevékenységére vonatkozóan nincsenek adataink, valamint figyelembe véve azt, hogy számosan voltak olyanok is, akik nem egyetemeken (universitas), hanem neves kollégiumokban, gimnáziumokban (gymnasium illustre) tanultak, úgy véltük, akkor járunk el helyesen, ha a peregrinusok közé számítjuk mindazokat, akik külföldön adatolhatóan hallgatói voltak valamely egyetemnek vagy főiskolának, de nem zárjuk ki közülük (még akkor sem, ha a kortársak másként vélekedtek) azokat az erdélyi értelmiségieket, akik bár megfordultak idegen országokban, egyetemi tanulmányokat nem folytattak, de idehaza rendkívüli intellektuális képességeikről tet-

tek bizonyságot. Gondolunk itt elsősorban az erdélyi nyomdászat olyan kimagasló egyéniségeire, mint Misztótfalusi Kis Miklós, vagy a kolozsvári Makai Nyíró János. Névsorunk tehát nemcsak azoknak a neveit tartalmazza, akik egyetemi tanulmányok birtokában viselték az akadémita címet és éltek a címmel járó előjogokkal is, hanem mindazok szerepelnek, akik tanulás okáért külföldön időztek és hazatérve bizonyságot tettek tanulmányaikról.

A felsorolt szempontokat érvényesítve készült el jelen névsorunk, a koraújkori erdélyi peregrináció adattára. Tekintettel arra, hogy szándékunk szerint főleg társadalomtörténeti megközelítésben kívánjuk hasznosítani, az anyaggyűjtés folyamán figyelmünket elsősorban a szociológiailag, statisztikailag értékelhető adatokra összpontosítottuk.

A peregrinusok nevét a keresztnév betűrendes sorrendjében közöljük. A vizsgált korszak első szakaszát ugyanis a családnévhasználat kiforratlansága jellemzi. Ugyanaz a személy családnév gyanánt egyaránt használhatta a születési-, származási helyére utaló, az atyja foglalkozásából eredő előnevet, vagy más névalakot (igaz van bőven példa a nemesség és a városi patríciusok körében elsősorban már véglegesen rögződött családnévhasználatra is). Feltüntettük névsorunkban az időrendben előforduló első névalakon kívül a forrásainkban szereplő minden más névmegjelölést.

Hasonlóképpen, ha a forrásanyag lehetővé tette, arra törekedtünk, hogy diákjaink származási- vagy születési helyét minél pontosabban meghatározzuk, annál is inkább, mert ez sokszor egyetlen mutatója is volt az illető társadalmi hovatartozásának.

Ezt követően soroljuk fel a fiatalok külföldi tanulmányaival kapcsolatos összes információnkat. Első helyen az anyakönyvi bejegyzések alapján a beiratkozás éve (a tanulmányi félév, hónap és nap) szerepel, amit az egyetem (pontosabban az egyetemnek szállást adó település) neve követ, valamint a beiratkozottak egyetemi pályafutására vonatkozó adatok (disputációk, disszertációk helye és ideje, a megszerzett egyetemi fokozat, a diákélettel kapcsolatos egykorú feljegyzések stb).

A külföldön tanuló erdélyi fiatalok tevékenysége akkor nyert a mi számunkra igazi jelentőséget, amikor hazatértük után bekapcsolódtak az őket útjukra bocsátó társadalom mindennapjainak életébe. Különösen fontos tehát a peregrinációtörténeti kutatásokban a külföldön tanult értelmiségiek hazai útjának feltárása. Adattárunk összeállításának ez volt a legnehezebb és leghosszadalmasabb munkaszakasza. Arra kellett építenünk, amit a korábbi nemzedékek kutatásai kitermeltek. Levéltári anyag használatára csak elvétve vállalkozhattunk. Munkánknak ebben a részében is főként a társadalomtörténeti szempontokat érvényesítettük. Az értelmiségi pálya főbb állomásait (látogatott iskolák, a betöltött hivatalok, tudományos kapcsolatok) tüntettük fel, és csak kevesebb figyelmet fordítottunk az irodalmi, tudományos alkotások bemutatására, ez utóbbi téren ugyanis nagyobb mértékben hagyatkozhattunk az irodalom-, könyv- , egyház- és tudománytörténet eredményeire. A kérdéssel foglalkozó történészek bizonyára sok és fontos értesüléssel egészíthetik ki adattárunknak ezt a részét.

Hiszen jóformán minden külföldön tanult értelmiségi pályafutásáról lehetne nagyobb lélegzetű tanulmányt is írni. A mi feladatunk azonban az volt, hogy a lehetőségek között teljes és átfogó módon, de az egyes személyekre vonatkozó részletkutatások mellőzésével jelöljük ki a XVI. és XVII. századi akadémiták helyét az erdélyi társadalom életében.

*

A bevezetés első soraiban az egykori írástudók gyakorlatára hivatkoztam, őket követendő. Engedtessék meg tehát, hogy befejezésként Szenczi Molnár Albert 1610-ben, a „Magyar Grammatika" élére írt ajánlásának soraival indítsuk útjára munkánkat: „Én pedig örömest bocsátom ezt a művecskémet honfitársaim bírói széke elé, s kérem őket, hogy tévedéseimet javítsák ki, Justinianus eme mondására gondolván: »Ki a gondos munkát kijavítja, dicséretesebb az eredeti feltalálójánál«. És ha egyet s mást történetesen nem előnytelenül találtam volna, azt hozzájárulásukkal helyeseljék, Cicero ama mondása szerint: »Legokosabbnak azt mondják, akinek eszébe jut, amire szüksége van; ehhez legközelebb jár az, aki másnak jó ötleteit hasznosítja. A butaságban fordítva van: kevésbé oktalan az, akinek semmi sem jut az eszébe, mint az, aki helyesli, ami butaság másnak jutott eszébe«. Élj hát jó egészségben, Nyájas Olvasó, és ha valami részben előbbre tudod vinni az efféle tanulmányokat, vidd".

Szeged, 1991. augusztus

Tonk Sándor

[Erdélyi Magyar Adatbank]